

Het Inventariserend Veldonderzoek (IVO) aan de Kortendijk 67-69 (Hamelhuis), gemeente Gorinchem. (CIS 20568)

HOLLANDIA reeks 133

COLOFON

Hollandia reeks nr.	133
Titel:	Het Inventariserend Veldonderzoek (IVO) aan de Kortendijk 67-69 (Hamelhuis), Gemeente Gorinchem.
In opdracht van:	Hendrick Hamel Foundation
Contactpersoon opdrachtgever:	Dick van Zanten
coördinaten:	126.680/427.078
Onderzoeksmeldingscode/CIS code:	20568
Auteur:	S. Gerritsen
Uitvoering:	W. van Klei, R. Vanoverbeke, K. Peschke en S. Gerritsen
Wetenschappelijke leiding:	S. Gerritsen
Illustraties:	S. Gerritsen
Definitieve versie:	januari 2007
Oplage:	5
ISSN:	1572-3151

© HOLLANDIA, ZAANDIJK 2007

HOLLANDIA, cultuurhistorisch onderzoek en archeologie
tuinstraat 27a
1544 rs zaandijk
☎ 075 - 622 49 57
✉ archeo@xs4all.nl

INHOUD

1. Inleiding	4
2. Vraagstelling	5
3. Methode	7
4. Bodemopbouw	6
5. Resultaten	8
6. Antwoorden vraagstelling	9
7. Waardering	10
Literatuur	12
Bijlage 1: Sporenlijst	13
Bijlage 2: Vondstenlijst	13
Bijlage 3: Vlaktekening werkput 1 en 2	
Bijlage 4: Profielen werkput 1 en 2	

Inleiding

Op maandag 15 en dinsdag 16 januari 2007 is door *Hollandia, cultuurhistorisch onderzoek en archeologie* een inventariserend veldonderzoek (IVO) door middel van proefsleuven uitgevoerd op het terrein aan de Kortendijk 67-69 in de binnenstad van Gorinchem, gemeente Gorinchem.

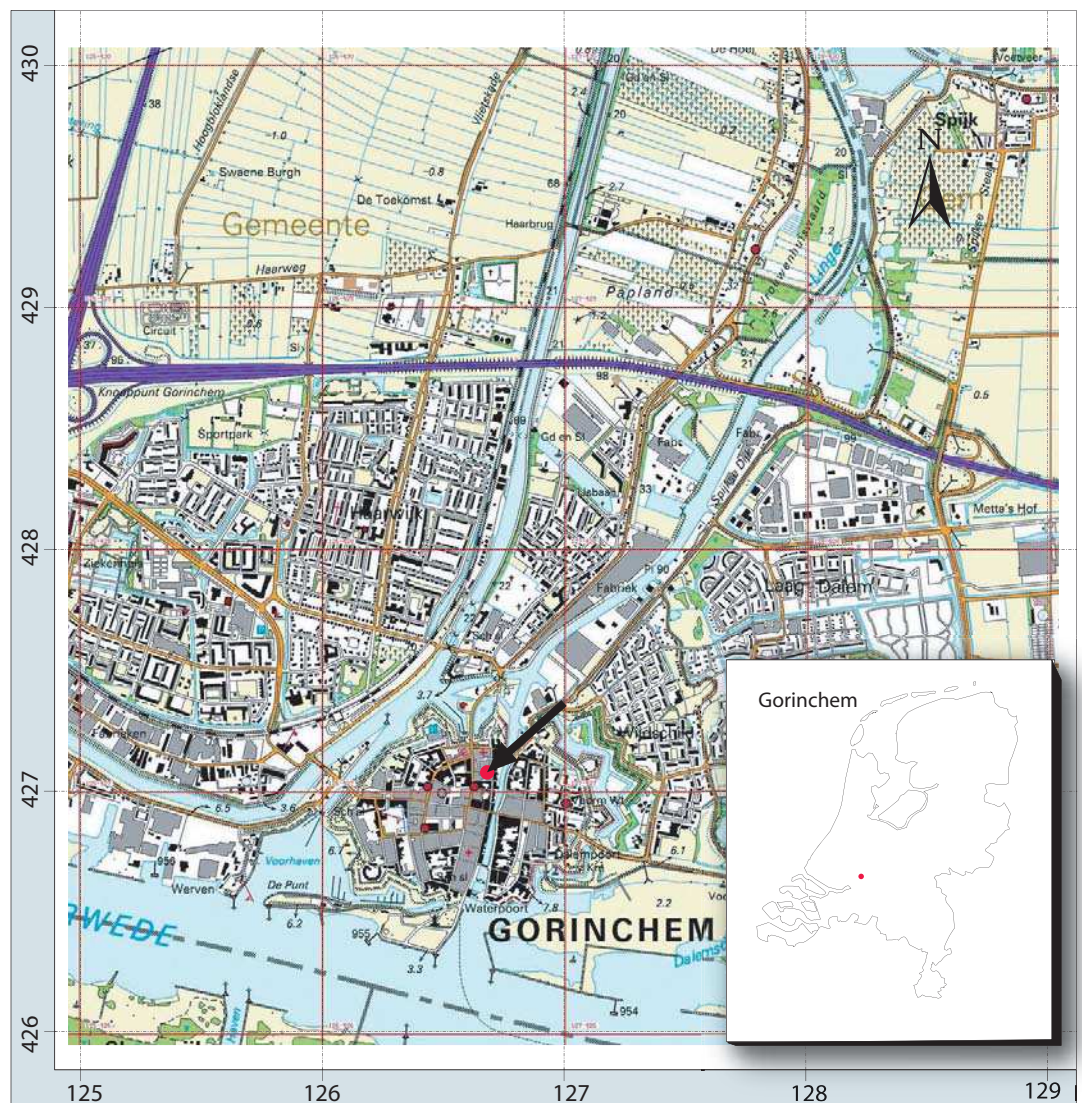
Het veldwerk werd uitgevoerd door W. Van Klei (kraanmachinist), R. Vanoverbeke, K. Peschke en S. Gerritsen. De projectleiding lag bij Dhr. S. Gerritsen.

Afbeelding 1: De onderzoekslocatie gezien vanaf de Kortendijk. De foto is richting het noordwesten genomen.

De aanleiding tot het onderzoek werd gevormd door het nieuw te bouwen Hamelhuis en een appartementencomplex op de locatie van het huidige braakliggende terrein. Het met de nieuwbouw gepaard gaande grondverzet zou een ernstige bedreiging vormen voor de mogelijk aanwezige resten van historische bebouwing aan de Kortendijk.

Het voornaamste doel van het onderzoek was dan ook het beantwoorden van de vraag of er ter plaatse van de geplande nieuwbouw archeologische waarden aanwezig waren en zo ja, op welke diepte. Een aanvullend doel van het IVO is het vaststellen van de inhoudelijke en fysieke kwaliteit van de locatie (aard, ouderdom, omvang, gaafheid, conservering). Aan de hand hiervan kan de vindplaats gewaardeerd worden.

Afbeelding 2: De onderzoekslocatie (in rood) op de topografische kaart.

Vraagstelling

Het onderzoek past globaal in het onderzoek naar de stad in de middeleeuwen en de vroegmoderne tijd. De specifieke onderzoeksvragen zoals ze in het Programma van Eisen (Van Rooijen 2006) zijn opgesteld luiden:

1. Zijn er sporen, lagen en funderingrestanten, wat is daarvan de aard, omvang, ouderdom en gaafheid?
2. Wat is de diepteligging van de sporen. Lagen en funderingsrestanten, in hoeverre is behoud *in situ* mogelijk?
3. Wat is het verband tussen de bouwwerken, grondsporen en vondsten?
4. Hoeveel en welk vondstmateriaal kan ongeveer verwacht worden als er een definitieve opgraving zal plaatsvinden?
5. Komen de aangetroffen archeologische resten overeen met de verwachting op basis van het bureauonderzoek?

Methode

Het onderzoek zou worden uitgevoerd met behulp van twee proefsleuven over het terrein. De eerste zou circa 20 m lang worden en oost-west georiënteerd zijn. Bij controle van het terrein viel op dat het meest oostelijk deel meer dan een meter lager lag dan de rest van het terrein. In samenspraak met de gemeentelijk archeoloog werd afgezien van graafwerkzaamheden alhier. Dit vanwege het feit dat het terrein voor de bouw hier met grond zou worden opgehoogd en verstoring door de bouwwerkzaamheden daarom te verwaarlozen is. De oost-west georiënteerde sleuf (werkput 1) werd door bovenstaande reden daardoor beperkt tot een lengte van 13 meter. De tweede sleuf werd 2 meter uit de oostelijke zijde loodrecht op werkput 1 aangelegd. De lengte van werkput 2 bedroeg 8,0 m. Het vlak werd met een diepelkraan aangelegd. De ontgravingsdiepte bedroeg maximaal 0,8 m onder het maaiveld (+3.86 NAP), gebaseerd op de maximale verstoring als gevolg van de nieuwe funderingen. In werkput 1 werd op de plaats waar een liftschacht is gepland een maximale ontgravingsdiepte van 1,7 m onder het maaiveld aangehouden (+2.94 NAP). De ontgravingsdiepte zou geringer kunnen zijn wanneer er op een hoger niveau een archeologisch relevant vlak zou worden aangetroffen.

De aangetroffen sporen en verstoringen werden ingekrast en op schaal (1:20) ingetekend en in het vlak gefotografeerd. De vondsten die tevoorschijn kwamen bij de aanleg van het vlak werden in vakken van 5 bij 2 meter verzameld. Vondsten die aan sporen konden worden gekoppeld kregen een bijbehorend vondstnummer en werden apart ingetekend. Het vlak werd met een metaaldetector afgezocht.

Het noord- en oostprofiel van werkput 1 en het oostprofiel van werkput 2 werd afgestoken, ingekrast, gefotografeerd en op schaal (1:20) ingetekend.

Bodemopbouw

Het plangebied is gelegen in het Zuid-Hollandse rivierenlandschap aan de huidige rivier de Waal, die in het westen Boven Merwede heet. Gorinchem ligt op het punt waar de Linge samenvloeit met de Waal. Regionaal bestaat de ondergrond van de noordelijke Waal oever uit een afwisseling van veen (Hollandveen) en kleilagen, afgezet door fluviatiele (rivier) processen uit de laatste 5000 jaar. Plaatselijk komen oude rivierbeddingen in de ondergrond voor. Voorbeelden hiervan zijn te vinden in de ondergrond van Gorinchem en oostelijk bij Dalem. Deze oude zandige rivierbeddingen (op de geologische kaart: geulafzettingen) liggen onder een pakket van komkleien en veenlagen. Plaatselijk liggen er ook vrij recente rivierafzettingen aan de oppervlakte. Een typisch profiel bij Gorinchem volgens de geologische kaart ziet er als volgt uit: Afzettingen van Tiel (geul en oeverafzettingen) op Afzettingen van Tiel (komklei) op Hollandveen op Afzettingen van Gorinchem (komklei en oeverafzettingen) op Afzettingen van Gorinchem (geul- en oeverafzettingen).

Het plangebied aan de Kortendijk ligt in het oude centrum van Gorinchem. Hoewel de geologische kaart hier geen gegevens laat zien (er is geen kartering in de bebouwde kom) kan uit het beschikbare kaartpatroon worden opgemaakt dat er oude geulafzettingen in de ondergrond van Gorinchem moeten voorkomen. Dit beeld wordt bevestigd door een paleogeografische kaartreconstructie die de oude loop van de Linge even ten oosten het plangebied laat lopen (Berendsen & Stouthamer 2002). Deze rivier stroomde van 2160

jaar geleden totdat deze bij Tiel werd afgedamd in het jaar 1307 AD (Berendsen 1990). Er zijn archeologische resten van Romeinse schepen gevonden langs deze voor de Romeinen belangrijke bevaarbare rivierloop in toendertijd relatief dichtbevolkt gebied. De huidige Linge ligt ten oosten van het plangebied en is behalve afgedamd ook bedijkt en loopt over de stroombedding van de oude stroomgordel. Deze oude stroomgordel behoort op de geologische kaart tot de afzettingen van Tiel (afgezet na 1800 voor Chr.); monsters van een gelijkwaardige geulafzetting in de ondergrond bij Dalem laat een zandige en grindige samenstelling van het materiaal zien (Berendsen 1990).

Afbeelding 3: Foto van de bodemopbouw op de plaats van de geplande liftschacht.

Wanneer men is begonnen de geulafzettingen op te hogen tot dijk is niet geheel duidelijk, maar dit geschiedde vermoedelijk in de 12^e/13^e eeuw. De naam Kortendijk is bekend sinds de tweede kwart van de 15^e eeuw, maar het is heel waarschijnlijk dat de eerste fase van de dijk al enkele eeuwen ouder is. Uit latere bronnen is bekend dat de dijk werd opgehoogd in respectievelijk 1659, 1698 en 1711.

De bodemopbouw zag er op de locatie van de geplande liftschacht als volgt uit: Op een diepte van 2,90 m tot 3,10 m + NAP (onderkant profiel) lag een pakket van zwak siltig donkerbruingrijs zand met veel baksteenpuin en mortel. Hierop ligt een relatief dik pakket van matig siltig donkerbruingrijs zand met fijn baksteenpuin en wat mortel (spoor 3). De bovenzijde van deze laag ligt op 3,70 + NAP. Aan de westzijde van de sleuf ligt hier een laag van zwak siltig geelgrijs zand bovenop. De bovenzijde van deze laag (spoor 2) ligt op 3,75 + NAP. Hier bovenop ligt een wat compacte laag (spoor 1) van matig siltig donkerbruingrijs zand met grof baksteenpuin en wat mortel. Hier en daar werden brokken houtskool

waargenomen. De bovenkant ligt in het westen op 3,80 m + NAP, in het oosten komt de laag wat meer omhoog (ca 4,20 +NAP). Deze laag wordt afgedekt door een relatief schone laag van geelgrijs zwak siltig zand (bovenzijde varieert tussen de 3,90 en 4,40 +NAP). De laag hierboven is recent geroerde grond bestaande uit grijsbruin matig siltig zand met veel baksteenpuin. Deze laag wordt in het westen afgedekt door een roodbruine laag met veel baksteenpuin bestaande uit matig siltig zand. Alles wordt tenslotte afgedekt met een harde kiezellaag.

Afbeelding 4: werk in uitvoering. Met de dieplepelkraan wordt het vlak aangelegd. De sporen worden ingekrast, ingemeten en op schaal ingetekend.

Resultaten

Sporen

Het terrein is voor een groot deel relatief diep verstoord. In het noordprofiel van werkput 1 is te zien dat in ieder geval tot spoor 1 (3,80 +NAP) alles recentelijk geroerd is geweest. In het vlak werd in spoor 5 plastic aangetroffen dat waarschijnlijk afkomstig is van de sloop van de bebouwing in de jaren '70 van de vorige eeuw. In het veld ontstond de discussie of de lagen die te zien waren in het diepere deel van het profiel ophogingslagen of ook recente verstoringen waren. In het vlak leek spoor 1 redelijk compact, waardoor de laag waarschijnlijk aan ophoging kon worden toegeschreven. De laag bevat echter veel grof baksteenpuin en de lagen eronder (spoor 2 en spoor 3) waren veel losser van aard en lijken op verstoorde grond. Het ontbreken van duidelijk dateerbaar aardewerk en muurwerk maken de interpretatie niet eenvoudiger. Ophogingslagen zijn in de binnenstad van Gorinchem een gebruikelijk gegeven. De samenstelling van de lagen is wisselend, wel bestaan ze merendeels uit klei. Het is in ieder geval zeker dat de bodem verstoord is tot een diepte van minimaal

0,6 m onder het maaiveld. Op de meeste plaatsen werd echter geconstateerd dat de bodem tot op zeker 0,8 m onder het maaiveld werd verstoord. Van de verwachte 19^e eeuwse funderingen of kelders is niets aangetroffen. Oudere sporen zijn ook niet aangetroffen. Het is aannemelijk dat bij de sloop van het 19^e eeuwse huis in de jaren 70 van de 20^e eeuw, de bodem zo diep is verstoord dat de funderingen en diepere structuren, mochten die aanwezig zijn geweest, geheel verdwenen zijn. Een scherf uit spoor 2 (vondst 2) die in de in de 20^e eeuw gedateerd worden, onderschrijft dit gegeven. Dit neemt niet weg dat er op grotere diepte (onder 3,80 +NAP) nog sporen aanwezig kunnen zijn van de 18^e eeuwse en oudere huizen met bijbehorende structuren, en van (dijk)ophogingslagen.

Afbeelding 5: Tijdens de aanleg van het vlak in werkput 1 werd in de verstoorde bovengrond een stenen dorpel gevonden.

Vondsten

Het aantal aangetroffen aardewerkfragmenten (38) is relatief laag. De scherven kunnen voor het merendeel in de 19^e/20^e eeuw gedateerd worden. Zoals gezegd is het diepste spoor waar 20^e eeuws aardewerk is aangetroffen spoor 2 op een diepte van 3,8 meter + NAP. De oudste vondsten zijn een steengoedfragment uit de 17^e eeuw en een steengoedfragment (*frechen*) uit de Late 16^e of vroeg 17^e eeuw. Deze scherven zijn niet indicatief voor de datering en kunnen tot opspit gerekend worden. Een opmerkelijke vondst is een complete stenen dorpel die bij de aanleg van werkput 1 in de verstoerde bovengrond tevoorschijn kwam (zie afbeelding 5). Waarschijnlijk is deze van het 19^e eeuwse huis op deze locatie afkomstig.

Antwoorden vraagstelling

Zijn er sporen, lagen en funderingrestanten, wat is daarvan de aard, omvang, ouderdom en gaafheid?

Door de sloopwerkzaamheden zijn alle 19^e eeuwse en mogelijk oudere funderingen verdwenen. Oudere sporen en funderingen kunnen zich in of onder de ophogingslagen bevinden die op grotere diepte (dieper dan 4,20 m + NAP) zullen liggen. Over de aard, omvang, ouderdom en gaafheid kunnen geen uitspraken worden gedaan.

Wat is de diepteligging van de sporen, lagen en funderingsrestanten, in hoeverre is behoud in situ mogelijk?

De bovenzijde van de eerste (waarschijnlijk) onverstoorde laag ligt aan de oostzijde van het terrein op 0,6 m onder het maaiveld (4,20 m + NAP) maar op de meeste plaatsen op 0,8 m onder het maaiveld (4,00 m +NAP) of zelfs hieronder. Wanneer niet dieper wordt gegraven met de bouw, blijven bijna alle archeologische waarden in situ bewaard. Het slaan van een normale hoeveelheid heipalen levert een kleine verstoring op in de diepere ondergrond. Het uitgangspunt van het gemeentelijk archeologisch beleid is dat deze verstoring veroorzaakt door de heipalen getolereerd kan worden zonder verdergaand bodemonderzoek.

Wat is het verband tussen de bouwwerken, grondsporen en vondsten?

Er zijn geen restanten van bouwwerken aangetroffen. De vondsten uit de bovenste lagen zijn hoogstwaarschijnlijk opspit en bijmenging. De datering van de lagen is 19^e/20^e eeuw.

Hoeveel en welk vondstmateriaal kan ongeveer verwacht worden als er een definitieve opgraving zal plaatsvinden?

Er is relatief weinig vondstmateriaal aangetroffen. De verwachting is dat dit beeld zich bij een definitief onderzoek, tot op de tijdens het IVO bereikte niveau, zou voortzetten.

Komen de aangetroffen archeologische resten overeen met de verwachting op basis van het bureauonderzoek?

Nee, op basis van het onderzoek werd verwacht dat de funderingen van zowel de 19^e als oudere bebouwing, en bijbehorende structuren en vondsten, bij het IVO zou worden aangetroffen. Gegevens ontbraken echter over de blijkbaar ingrijpende sloopwerkzaamheden uit de jaren '70 van de vorige eeuw.

Waardering

In dit hoofdstuk worden de bij het onderzoek aangetroffen archeologische resten tot op het diepste bereikte niveau van het IVO (over de archeologische waarde van de diepere ondergrond ontbreken de gegevens) aan de hand van een drietal waarden (beleving, fysieke kwaliteit en inhoudelijke kwaliteit) in een aantal stappen gewaardeerd (afbeelding 6). Op basis van deze scores zal vervolgens een waardestelling van de vindplaats plaats vinden, waarbij de procedure zoals in afbeelding 6 schematisch is weergegeven, zal worden gevolgd. De waardering wordt uitgedrukt in cijfers (1=laag, 2=middelmatig, 3=hoge waarde). De uitkomst van de waardestelling bepaalt of de vindplaats al dan niet behoudenswaardig is.

waarden	criteria	scores		
		<i>hoog</i>	<i>midden</i>	<i>laag</i>
beleving	schoonheid	n.v.t.		
	herinneringswaarde	n.v.t.		
fysieke kwaliteit	gaafheid			1
	conservering			1
inhoudelijke kwaliteit	zeldzaamheid			1
	informatiewaarde			1
	ensemblewaarde			1
	representativiteit			1

Afbeelding 7: Scoretabel waardestelling

Samenvatting en conclusies

Op maandag 15 en dinsdag 16 januari 2007 is door *Hollandia, cultuurhistorisch onderzoek en archeologie* een inventariserend veldonderzoek (IVO) door middel van proefsleuven uitgevoerd op het terrein aan de Kortendijk 67-69 in de binnenstad van Gorinchem, gemeente Gorinchem. (bijlage 3 en 4). Bij het onderzoek zijn geen duidelijke structuren aangetroffen. Het terrein is zodanig verstoord dat de archeologische resten, tot op een diepte van ca 4,0 m +NAP, niet behoudenswaardig zijn bevonden. Er kan dan ook worden afgezien van een vervolgonderzoek, mits niet dieper wordt gegraven dan de aangegeven 0,8 m onder het maaiveld. Op de plaats van de liftschacht is de maximaal te ontgraven diepte 1,7 m.

Literatuur:

Berendsen, H.J.A. & Stouthamer, E., 2002. Palaeogeographic development of the Rhine Meuse delta, The Netherlands. Koninklijke Van Gorcum, Assen

Berendsen H. J.A., 1990. River Courses in the Central Netherlands during the Roman Period. Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek 40, p. 243-249.

Rooijen, E. van 2006, Programma van Eisen, locatie Kortendijk 67/69, Gorinchem.

Harbers, P. (1981) Toelichting bij kaartblad 38 Oost Gorinchem. Bodemkaart van Nederland, schaal 1 : 50 000. Wageningen, Stichting voor Bodemkartering.

Bijlage 1: Sporenlijst

Spoornr	Werkput	Vlak	defenitie	omschrijving	datering
1	11	11	verstoring		20e
2	11	11	ophoging/verstoring?		20e
3	11	11	ophoging/verstoring		
4	11	11	egalisatielaag?		20e
5	11	11	verstoring		20e
6	21	21	verstoring		20e

Bijlage 2: Vondstenlijst

vondstnr	werkput	vlak	tekening	spoor	materiaal categorie	soort vondst	opmerkingen
1	11	11		1	sxx	dorpel	
2	11	11		1	2 mfe	buis	20e eeuws
2	11	11		1	2 ker	pijpesteel	2x
2	11	11		1	2 ker	awg	4 wand rd aw
2	11	11		1	2 ker	bord	1 rand rd aw
2	11	11		1	2 ker	awg	3 wand wit industrieel 20e eeuw
2	11	11		1	2 ker	faience	1 wand
2	11	11		1	2 ker	faience	1 rand
4	11	11		1	2 ker	tegel	2 industrieel wit
4	11	11		1	2 ker	bord	1 wand
4	11	11		1	2 ker	faience	1 wand
5	11	11		1	2 ker	awg	4 wand wit industrieel
5	11	11		1	2 gls	venster	1 fragment
5	11	11		1	2 ker	awg	1 wand rd aw
5	11	11		1	2 ker	faience	1 wand 19/20e eeuw
6	11	11		1	6 ker	awg	4 wand rd aw
6	11	11		1	6 ker	awg	1 rand rd aw
6	11	11		1	6 ker	steengoed	1 wand 18e eeuw
7	11	11		1	1 ker	awg	2 wand rd aw
7	11	11		1	1 ker	awg	1 bodem rd aw
7	11	11		1	1 ker	grape	1 bodem rd aw
7	11	11		1	1 gls	venster?	3 fragmenten
7	11	11		1	1 gls	indet	20e eeuw
7	11	11		1	1 ker	tegel	
7	11	11		1	1 ker	steengoed	frechen 16e eeuw

